

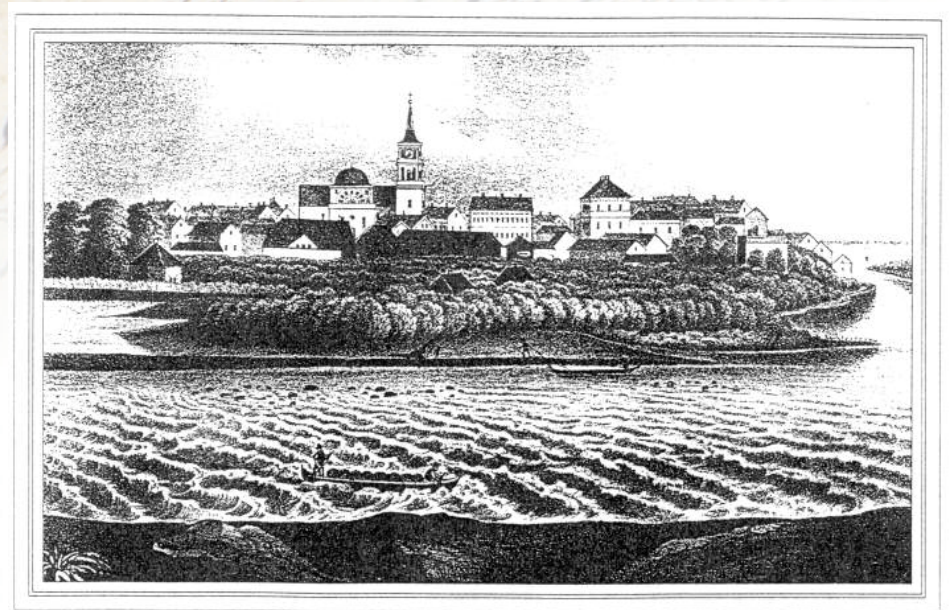
”... Mitästä Herran Echtollisesta on,
Ihminen saa Hänesä ainoastans Palan Leipä ja Rypyn Wijna”

Johan Siira

Oululainen radikaali 1730-luvun alussa

Isonvihan (1713-1721) jälkeen ja jo sen aikana lisääntyi Suomessa pietismiksi kutsuttu uskonnollinen liikehdintä. Ensimmäinen merkki Saksasta tulleesta herätyksestä Suomessa oli Oulun triviaalikoulun kollegan Laurentius Andreae Ulstadiuksen kirkkopahennus. Ulstadius keskeytti Turussa elokuussa 1688 saarnan ja syntyneessä mellakassa seisoi lopulta alastomana saarnatuolin edessä.

Ulstadiusta maltillisempikin pietismi korosti henkilökohtaisen uskoontulemisen ja parannuksen teon merkitystä, vähätteli tunnustusten välisiä kiistoja ja vaati yksilöitä omistautumaan Raamatun tutkistelemiselle. Tuomiokapitulin tiukasti valvoma puhdasoppisuus ja tunnustuksellisuus (konfessionalismi) ajautuivat auttamattomasti törmäyskurssille yksilöllisyyttä vaatineen pietismin kanssa. Objektiviisuutta uskonharjoituksessa korostanut valtionkirkko sekä radikaali-individualistinen herätys eivät voineet toimia yhteisymmärryksessä, mikä rikkoi suurvallalle valtiollisesti välttämättömän yksimielisyyden ihanteen. Pietististä liikehdintää yritettiin tukahduttaa lainsäädännön avulla. Tunnetuimmat pietisminvastaiset asetukset olivat 1726 annettu, yksityiset hartauskokoukset kieltänyt

J. Knutson

Kuva 1: Oulu vuonna 1822 kaupungissa riehuneen tulipalon jälkeen. Oulun näkyvin maamerkki 1700-luvulla, vanha Oulun linna tuhoutui räjähdyksessä vuosisadan lopulla. Kivikirkko, aikanaan toiseksi suurin Suomessa, rakennettiin kustavilaisella ajalla.
– Johan Knutsonin litografia Zachris Topeliuksen teoksessa ”Finland Framställd i teckningar.

konventikkeliplakaatti ja vuoden 1735 uskontosääntö.

Pietismi levisi Pohjois-Pohjanmaalle tietävästi 1720-luvun lopulla. Postimestari Michael Wacklinin ja komissaari Jacob Holmstenin lasten ympärille muodostui 1730-luvun alussa selkeästi separatistinen ystäväpiiri. Ensimmäiset oireet pietistisestä separatismista¹⁾ näkyivät postimestarin pojassa Johan Wacklinissa, joka

1) Pietistinen separatismi: yritys tosuskovien yhteiseen kokoamiseen ja eroamiseen kaavoihinsa kangistuneesta kansankirkollisuudesta.

rohkeni verrata Oulun triviaalikoulun rehtorin, Samuel Hornaeuksen, saarnoja ”akkojen juoruihin”. Postimestari Wacklin esiintyi halveksien herätyksiä, mutta taipui myöhemmin niiden suuntaan. Aikaisemmin hänet oli tunnettu juoppouteen taipuvaisena. Hänen vanhin poikansa Zacharias jatkoi isänsä harjoittamaa laivaliikettä, Johan puolestaan postimestarinviran hoitamista ja Samuel Wacklinista tuli vuonna 1730 Oulun

2) apologista = apologistaluokan opettaja. apologistaluokka = eräänlainen alkeisopetusluokka kauppiaksi aikoville.

koulun apologista²⁾. Pietistiset vaikutteet piiri oli ilmeisesti inenyt Tukholmasta, minne Zacharias Wacklin suuntasi kauppatien sa vuonna 1727 saksalaisen radikaalipietistin Johann Konrad Dipelin vieraillessa kaupungissa. Osan oululaisista tiedetään saaneen herätyksensä valtakunnan pääkaupungissa. Wacklinien pietismi kehittyi separatistiseen suuntaan Johan Wacklinin matkatessa Kälviälle vuonna 1731 tapamaan kohua herättäneitä hurmahenkiä, Eriksson-veljeksiä, joista Antti Tuuri on äskettäin julkaissut romaanin *Eerikinpojat*.

Samuel Wacklinin välityksellä oululaiset pietistit pitivät yhteyttä Tukholman kiihköhengellisyteen, jonka keskushahmona vaikutti Jaakobin ja Johanneksen seurakuntien kirkkoherra Erik Tolstadius. Johan Wacklin erkaantui 1730-luvulla kirkosta. Virallisesti kirkosta eroaminen ei ollut mahdollista, mutta ehtoolliselta saattoi jäädä pois – tai ainakin yrittää sitä. Wacklin osallistui joulukuussa 1732 ehtoolliselle, mutta tämän jälkeen merkintöjä rippikirjassa ei enää ole ennen vuotta 1734. Erikssonit kuitenkin huomauttivat nuorelle Wacklinille, ettei pelkkä ”ulkonainen ero” kirkosta ilman sisäistä osallisuutta Kristuksen kuolemaan ja ylös-

Kuva 2: Lailian kirkkoherraksi kohonnut Samuel Wacklin (1710 – 1780). Isak Wacklinin öljymaalauksena 1955. – Suomen kansallismuseo

nousemiseen riittänyt ”totiseen kristillisyyteen”.

Liikkeeseen liittyivät myös radikaalina tunnettu Elsa Christina Holmsten ja Tukholmassa mailla hurmahenki Maria Kivelä, joka oli tullut herätykseen Tukholman suomalaisen seurakunnan komministerin Johan Kranckin vaikutuksesta 1728. Merkittävää käännettä piiriin kehityksessä mer-

kitsi oululaisen suurkauppiaan Carl Fagerholmin saamalla työskennelleen Johan Siiran liittyminen heränneiden piiriin.

Johan Danielinpoika Siiraa kutsutaan aikalaislähteissä kolmella tavalla. Ensin hänet mainitaan nuorena renkinä, sitten työmiehenä ja lopulta vain ”kaupungin asukkaana” (innewånare). Siiran syntyperä on hämärän peitossa. Hän on oletettavasti käsityöläisperheestä. Kirjallisuudessa usein esiintyvä luonnehdinta ”porvari” on harhaanjohtava, vaikka Siira kuuluikin alempaan porvaristoon.

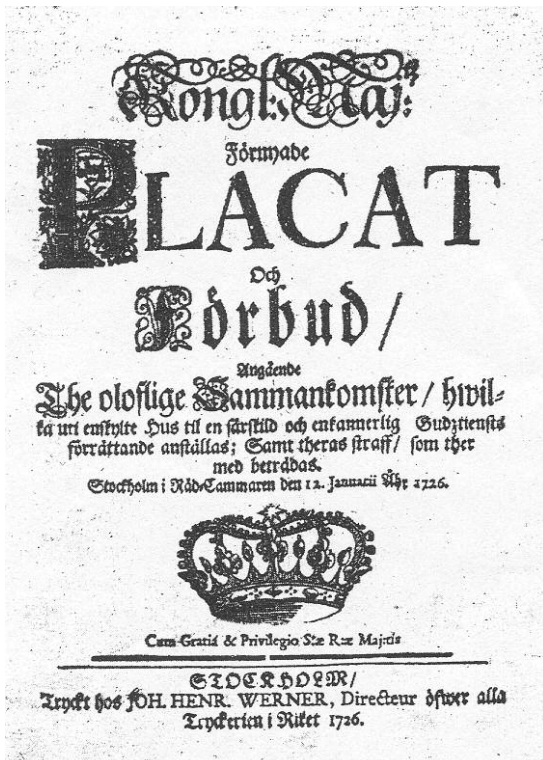
Johan Siira syntyi oletettavasti Oulussa vuonna 1709. Isän, Daniel Siiran, kohtaloa ei tunneta, eikä häntä voida identifioida Oulun seurakunnan historiakirjoista. Hän on kuitenkin kuollut joko ennen vuotta 1710 tai viimeistään isonvihan laannuttua. Johan Siiran kasvatti säämiskäntekijä Gustaf Pehrsson, joka kuoli 65-vuotiaana 16. 1. 1743. Hänen vaimonsa Liisa on mitä ilmeisimmin Siiran äiti.

Johan Siiran ehtoolliskäynnit

1726: 21. 4.	1740: 25. 5.
1727: 4. 2. ; 4. 6. ; 26. 12.	1741: 22. 11.
1728: 2. 6. ; 13. 10.	1742: 28. 12.
1729: 1. 1. ; 9. 4. ; 23. 11.	1743: 11. 4.
1730: 24. 2. ; 22. x *. ; 22. 11.	1744: 1. 4.
1731: 12. 4. ; 2. 8.	1745: 21. 5.
1732: 5. 3. ; 15. 6.	1746: 21. 9.
1733: 14. 1. ; 13. 5. ; x*.12.	1747: 13. 9.
1734: 15. 6. ; 15. 12.	1748: –
1735: 26. 1. ; 21. 9.	1749: 5. 3. ; 24. 9.
1736: 31. 10.	1750: 1. 4.
1737: 10. 10.	1751: 21. 4.
1738: 15. 10.	1752: 16. 4.
1739: –	

Tiedot perustuvat Oulun rippikirjoihin.

* Asiakirja vaurioitunut tältä osin.

Kuva 3: Konventikkeliplakaatti

Johan Siira pääsi ensiripille ilmeisesti 21. 4. 1726. Oulun raastuvanoikeudelle Siira sanoi 5. 11. 1733 käyttäneensä ehtoollista ”väärin” kahdeksan vuotta. Siiran luku- ja kristinopintaito joutuivat koetukseen kinkereillä 1730-luvulla. Hän osasi katekismuksensa kiitettävästi, mutta lukutaidossa olisi voinut olla parantamisen varaa. ”Nuori renki” Johan Danielinpoika Siira kihlasi 19. 4. 1730 leski Maria Matintytär Pauluksen, joka oli lähes 12 vuotta miestään vanhempi. Maria kuoli 22. 6. 1747 ja haudattiin kahta päivää myöhemmin. Marian perukirjoitus pidettiin 10. 11. 1747. Omaisuudeksi todettiin vain ”vähäinen rakennus ja ränsistynyt tontti”, minkä takia Siira sitoutui maksamaan 30 taaleria kullekin lapselle kun he tulisivat ”kypsään ikään”.

Siira nai melko pian leskeksi jäätyään joulukuussa 1747 huoruudesta tuomitun naisen, Anna Niilontytär Lillen. Separatistisen herätyksensä aikaan Siira työskenteli kirvesmiehenä Fagerhol-

min sahalla, mihin ammattiin viittaavat myös hänen perukirjassaan mainitut työkalut.

Tietoja Siiran uskonnollisesta heräämisestä ei ole säilynyt. Todennäköisesti Wacklinien piiri tempaisi hänet mukaansa. Maria Paulus oli itse herännyt Tukholmassa Tolstadiuksen saarnojen vaikutuksesta. Niinpä liittyminen Wacklinien piiriin oli luonnollista. Siiran herätykseen on ollut varmasti osasyynä hänen lukemansa hartauskirjallisuus. Kansanherätykset alkoivat Lounais-Suomessa Kalannissa, kun Santti on kylästä kotoisin ollut Liisa Eerikintytär oli tullut rajuun herätykseen luettuaan englantilaisen puritaanipapin Arthur Dentin ankaraa parannussaarnaa ”Totisen Kääntymisen Harjoitus”. Sama kirja kuului myös Johan Siiran omistamien kirjojen joukkoon. Dentin hartauskirjan oli suomentanut edellä mainittu Samuel Wacklin ollessaan Tukholmassa 1732. Samuel Wacklinin mainitaan myös lähettäneen suomentamiin kirjoja salaa Ouluun.

Kaupungin viranomaiset pitivät Wacklinin kirjoja epäilyttävinä ja tekivät niistä ilmiannon Turun tuomiokapitulille. Wacklinin lähettämiin kirjoihin lienee kuulunut myös Siiran omistuksessa ollut Johann Arndtin tunnettu hartauskirja ”Paradisin Yrtitarha”. Arndtin oppilas ja ystävä oli merkittävimpiin luterilaisiin teologeihin kuulunut Johannes Gerhard, jonka hartauskirja ”Pyhät Tutkistelemukset” niinikään kuului Siiran kirjavalikoimaan. Siira omisti myös sekä ruotsinkielisen Raamatun että vuonna 1685 ilmestyneen suomennetun laitoksen, vanhan Lutherin katekismuksen ja kaksi tuntematonta saksankielistä kirjaa. Toinen on jonkinlainen lastenkirja, toista luonnehditaan perukirjassa vain ”vanhaksi”. Dentin hartauskirjan perään oli sidottu myös pieni kirja, ”Muutamat sen oikian Uuden Syndymisen ja Hen-

gen Uudistuxen Tundomerkit”, jonka tekijäksi on arveltu hallelaisen pietismin isää, August Hermann Franckea. Siiran tavaama kirjallisuus on siis vahvasti pietistisesti väritynyttä. Kirjan merkitys Siiran uskonnolliselle elämälle kuvastuu hänen lausumastaan Oulun raastuvanoikeudelle 5. 11. 1733. Hän väheksyi ehtoollista ja sanoi, että kuka tahansa voi pyhittää päivänsä milloin haluaa kun vain ottaa kirjan käteensä ja lukee.

Siiran oma kristillisyyden näkemys oli voimakkaan separatistinen. Oululainen separatismi katsoi ”ulkonaisen kristillisyyden”, joksi se seurakuntaelämää nimitti, olevan yksinomaan pahasta. Tärkeäksi opilliseksi kysymykseksi nousi kiista lapsikasteesta. Kälviäläinen separatisti Jacob Eriksson oli kieltäytynyt 1730-luvun alussa kastattamasta lastaan. Usean epäonnistuneen yrityksen jälkeen lapsi kuitenkin kastettiin väkisin. Oulun piirissä ajateltiin samaan tapaan, että lapsia ei tulisi kastaa, ennen kuin he kykenevät itse tutkistelemaan omaa hengellistä tilaansa noin 15-vuotiaina.

Johan Wacklin oli ollut Erikssonien kanssa kirjeenvaihdossa ja saanut näiltä radikaaleimmat vaikutteensa. Maailmanlopun uskottiin olevan lähellä. Separatistien mielestä pappien olisi pitänyt korostaa Jumalan tuomiota evankeliumin sijasta. Separatistit hyökkäsivät suoraan papistoa vastaan. Tulilinjalla olivat varsinkin rehtori Hornaeus ja kappalainen Rajalin. Siira uskoi vahvasti, ettei Jumala ollut asettanut *kaikkia* pappeja, vaan maallinen esivalta. Siiran lievennys lienee kohdistunut Samuel Wackliniin, jota hän arvosti tämän pappeudesta huolimatta. Siiralle papit olivat vain ”väärin saarnaavia palkkapappeja”.

Siira katsoi kirkon siunaaman avioliiton tarpeettomaksi ja piti avioliittoa itsessään saastaisena. Hänen mielestään myös avioliitossa oleva saattoi tehdä huorin.

Siiran äiti kertoi oikeudelle, että Siira oli saanut ajatuksensa Wacklinilta, joka oli ”alituksesti öisin hänen luonaan juossut”. Wacklin toimi itse oikeudessa Siiran avustajana ja oli kynäillyt oppimattomalle Siiralle tätä puolustavan kirjelmän. Samoin olivat toimineet aikaisemmin Erikssonit.

Puolustaakseen Wacklinia Siira väitti itsepintaisesti, ettei Wacklinilla ollut osaa eikä arpaa hänen omaksumaansa uskonnolliseen näkemykseen. Siiran naapuri Carl Arvolander syytti tätä 29. 11. 1733 konventikkeliplakaatin rikkomisesta. Siiran ja hänen vaimonsa väitettiin houkutelleen luvattoniin kokouksiin jopa koulu-poikia. Jutun todistajat kertoivat, että myös Siira kuului ”uusiin pyhiin”. Siira itse kielsi jyrkästi tämän, koska ”Jumala yksin oli pyhä”. Todistajat kertoivat oikeudelle Siiran lausuneen muun muassa, että ”pappien tulisi jyristä lain vasaran kanssa” eikä alati saarnata Evankeliumia ja että papin Jumalan puolesta julistama synninpäästö on epäpätevä.

Jyrkin tuomio kohdistui ehtoolliseen. Siira sanoi kirkkoneuvostolle ehtoollisen olevan ainoastaan ”palan leipää ja ryypyn viiniä”, jos sitä ei nautittu ”oikeassa uskossa ja parannuksen tilassa”. Radikaaleimmillaan Siira oli kutsuessaan ehtoollista ”Saatanan palaksi”. Tällä hän viittasi niihin ehtoollispöytänsä pyrkiviin, joilta puuttui ”todellinen usko”. Hän uskoi, että kristitty saattoi vetää tuomion ylleen, jos hän osallistui ilman oikeaa uskoa ehtoolliselle. Siira siis näki sakramentin samanaikaisena kuin Eriksson-veljekset, jotka tuomitsivat kirkon ”Baabelin portoksi” ja kutsuivat ehtoollista ”porton haureuden viiniksi”. Siira on kuitenkin poikkeuksellinen separatistissaan. Wacklin ja Holmsten jättäytyivät pois ehtoolliselta. Vuoden 1686 ns. karoliininen kirkkolaki varoitteli, että ”jos joku wastahacoisest itzens ylitzen wuo-

den ja päiwän Herran Ehtolliselda poispitä, se pitä pidettämän ja tygöpuhuttaman nijncuin Christittö-män”.

Keskimääräiseksi ehtoolliskäyntien lukumääräksi vuodessa vakiintui 1700-luvulle tultaessa neljä. Joulusta, pääsiäisestä, hel-luntaista ja pyhäinpäivästä muodostuivat suosituimmat ehtoollispyhät. Kirkko pyrki säilyttämään sisäisen järjestyksensä sulkemalla hurmahenget ehtoollispöydästä. Kirkkoneuvoston pöytäkirjoista ei käy selville Siiran menettely. Kuitenkin hänen ehtoolliskäyntinsä ovat runsaimmillaan separatistisen liikehdinnän vuosina. Siira kyllä tuomitsi joissakin yhteyksissä ehtoollisenvieton ja puhui sen sijasta ”Kristuksen sisällisestä ehtoollisesta”.

Siira varoitti nauttimasta sakramenttia muuten kuin ”elävissä uskossa ja totisessa hurskaudessa”. Itse hän tasapainoili kirkkoneuvoston ja separatistipiirin välillä. Myöhemmin hän kävi ehtoollisella vuoden välein. Vain kahtena vuonna hän jättäytyi kokonaan ehtoolliselta. Muille separatisteille oli tyypillistä kirjoittautua lauantai-iltana ehtoolliselle mutta jättää sunnuntaina tulematta, mikä aiheutti haluttua hämminkiä ja sekaannusta.

Siiran ajatukset suututtivat oululaisen papiston. Hänet passitettiin tutkintovankeuteen 5. 11. 1733. Kolme porvaria meni hänestä takuuseen, mikä näyttää johtaneen hänen lopulliseen vapauttamiseensa. Sen jälkeen Siirasta ei enää tiedetä kuuluneen mitään hurmoksellista.

Johan Siira hukkuu 1. 11. 1752 Oulujärveen 43 vuoden ikäisenä. Hänet haudattiin Oulun kirkkomaalle 22. marraskuuta. Perukirjoitus toimitettiin 2. 4. 1753. Pesä oli kohtuullisen varakas. Hänen omaisuutensa arvioitiin 1147 kuparitaaleriin ja kuuteen äyriin. Velkoja oli vähäiset 126 taaleria ja kuusi äyriä. Omai-

suuden arvo ylitti silti neljällä äyri-lä 1020 kuparitaaleria. Pesän velat kuvaavat sen haltijaa hyvin. Velkoja on muun muassa kapakalle, Turun hovioikeudelle ”dispositios-ta” sekä kolmen vuoden papinsaatavat. Lapsille luvatut 30 taaleria näkyvät myös perukirjassa. Kiinteää omaisuutta Siiralla oli talo tontteineen kaupungin kolmannessa korttelissa. Tontilla sijaitsi muun muassa sauna portin vieressä, kaksi-ikkunainen tupa, jossa oli leivontauuni ja lukittava ovi, aittoja, pieni kaivo ja vanha portti. Siiran muuhun kiinteään omaisuuteen kuului myös puolet hautapaikasta kirkossa, toisen puolen omisti vaimon sukulainen Matts Paulus.

Siiran omaisuuteen kuului myös pelto- ja niittyalaa. Maantien varrella hänellä oli omistamallaan pellolla 18 kapanalaa ruista, Ojapellolla hänellä kasvoi $\frac{3}{4}$ tynnyrinalaa ruista, pellollaan Latokartanolla samoin ja Jaakkolan pellolla 10 kapanalaa. Yksi niitty kahdella aitauksella hänellä oli keskellä Tupoksen metsää. Karjaa Siiralla oli kolme lehmää, yksi vasikka ja kolme lammasta. Talon arvoesineet olivat vähäiset. Kultaa oli neljä kultasormusta, joista yksi oli kai-vertamaton. Kahdessa muussa oli kaiverrus ”A. N. D.” ja ”A. N. S.”, mitkä viittaavat toiseen vaimoon, Anna NilsDotter Siiraan. Kolmannessa on kaiverrus ”J. D. S. M. M. D. P.”, Johan Danielsson Siira & Maria Matts Dotter Paulus. Kodista löytyi yksi kolmen luodin painoinen hopealautanen, ja käteistä rahaa oli 4 venäläistä hopearuplaa. Kodin sisustus oli tavanomainen, perukirjassa mainitaan muun muassa rikkinäinen viinapannu, kuusi arkkua, pöytä ja kaksi rukkia.

Perukirjoituksessa jaettiin myös Siiralle rakas hartauskirjallisuus. Leskelle jäivät ruotsalainen Raamattu, Gerhardin ”Tutkistele-muxet” ja pieni saksalainen kirja. Lapsista Jacob sai suomalaisen raamatun, Daniel ”Paradisin Yrti-

tarhan”, Elisabet Lutherin katekismuksen ja Sara sekä Dentin ”Totisen Kääntymisen Harjoituksen” että virsikirjan. Saksalaisen lastenkirjan kohtaloa ei perukirja mainitse. Johan Siiralle syntyi kaikkiaan kahdeksan lasta, joista vain neljä eli isäänsä vanhemmaksi. Lapset olivat Daniel (1730-25. 7. 1786), Johan (18. 6. 1733-2. 11. 1739), Elisabet (1. 5. 1735-17. 6. 1735), Maria (19. 8. 1736-12. 9. 1736), Jacob (26. 11. 1737-), Sara (3. 3. 1739-1795?) ja Elisabet (22. 8. 1748-). 15. 7. 1741 oli Siiralle syntynyt kuollut lapsi.

Johan Siiraa ei haudattu hänen omistamaansa kirkkohautaan luultavasti vanhojen selkaustensa vuoksi. Pietisminvastainen lainsäädäntö kielsi hurmahenkien siunaamisen kristillisen menoin. Hauta jaettiin lasten kesken perinnönjaossa.

Johan Siira edusti näkemysissään ankaraa separatismia. Hän kyseenalaisti pappissäädyn aseman ja oikeuden tulkita uskoa. Pietismin yksilökeskeisyys näkyi vahvasti Siiran ajattelussa. Hän katsoi, että kristityn tulisi keskittyä huolehtimaan vain omista asioistaan ja itsestään.

Johan Wacklin astui 23. 2. 1734 neuvosmies Gammanin seurassa pappilaan hakemaan kuulutuksia itselleen ja Elsa Christina Holmstenille. Separatistien johtomiehen avioliittoaiheet mursivat piiristä ensiksi Maria Kivelän, joka teki samana päivänä peruutuksen separatismistaan. Mahdollisesti hänellä oli lämpimiä tunteita Wacklinia kohtaan. Wacklinin ja Kivelän katumukset loivat intoa viranomaisiin. Paineen kasvaessa jäljelle jääneet separatistit katosi-

vat harvennein rivein maan alle. Samuel Wacklin oli jo aikaisemmin ilmoittanut luopuneensa separatismista ja hän keräsi ympärilleen radikaalipietismin repimällä Laihialla herrnhutilaisen piirin. Yksin jäänyt Siira joutui yhtymään peruutukseen ilmeisesti pitkin hampain. Hänen todellinen vakaumuksensa jäi kuitenkin hämärän peittoon.

Jesse Kosunen

Kirjallisuutta³⁾

- [1] **Akiander, Matthias**; *Historiska Upplysningar om Religiösa rörelserna i Finland i äldre och senare tider I-VII*. Helsingfors 1857-1863.
- [2] **Brenner, Alf**; *Bouppteckningar i Uleåborgs stad 1635-1750*. SSST 25:1. Helsinki 1963.
- [3] **Halila, Aimo**; *Oulun kaupungin historia II*. Oulu 1953.
- [4] **Halila, Aimo**; *Pohjois-Pohjanmaa ja Lappi 1721-1775. Pohjois-Pohjanmaan ja Lapin historia V*. Oulu 1954.
- [5] **Kansanaho, Erkki**; *Hallen pietismin vaikutus Suomen varhaisempaan herännäisyyteen*. STKSJ XLVI. Helsinki 1947.
- [6] **Kansanaho, Erkki**; *Wegeliuksen postillan lähteet ja teologia*. STKSJ LIII. Helsinki 1950.
- [7] **Kansanaho, Erkki**; *Samuel Wacklin ja Tukholmassa v. 1732 painetut suomenkieliset hartauskirjat. – Ramus virens in honorem Aarno Maliniemi*. SKHST 52. Helsinki 1952.
- [8] *Kircko-Laki Ja Ordningi, Jonga Suurwaldias Cuningas ja Herra, Herr Carl Yxtoistakymmenes, Ruotzin Göthein ja Wändein Cuningas etc. Wuonna 1686 on andanut coconpanna*. Käytetty laitos: SKST 444. Juva 1986.

3) Käytetyt lyhenteet:

Diss.	Akateeminen väitöskirja
mf	Mikrofilmi
SKST	Suomalaisen kirjallisuuden seuran toimituksia
SKHST	Suomen kirkkohistoriallisen seuran toimituksia
SSST	Suomen sukututkimusseuran toimituksia
STKSJ	Suomalaisen teologisen kirjallisuusseuran julkaisuja

- [9] **Laine, Esko M.**; *Yksimielisyys – sota – pietismi. Tutkimuksia suomalaisesta papistosta ja yhteiskunnasta kolmikymmenvuotisesta sodasta pikkuvihaan*. Diss. Saarijärvi 1996.
- [10] **Laine, Esko M.**; *Iltahetki Tukholmassa 1700-luvun alussa. Pietistinen konventtikeli Ruotsi-Suomessa. – Wallmann, Johannes: Totinen kääntymys ja maailmanparannus. Pietismi kirkkohistoriallisena ilmiönä*. Pieksämäki 1997.
- [11] **Laine, Tuija**; *Ylösherätys suruttomille. Englantilaisperäinen hartauskirjallisuus Suomessa Ruotsin vallan aikana*. Diss. SKST 775. Helsinki 2000.
- [12] **Loimaranta, Sakari**; *Erikssonien mystillis-separatistinen liike vuoteen 1745*. Diss. SKHST 43. Lahti 1940.
- [13] **Ruuth, Martti**; *Jälkiä separatistien ja herrnhutilaisuuden risteytymisestä Oulun ja Tornion puolella 1730- ja 1740-luvuilla. – Suomen uskonnollisten liikkeiden historiasta. Asiakirjoja ja tutkimuksia*. SKHST XII:1. Helsinki 1915.
- [14] **Sulkunen, Irma**; *Liisa Eerikintytär ja hurmosliikkeet 1700- 1800-luvulla*. Tampere 1999.
- [15] **Wallmann, Johannes**; *Totinen kääntymys ja maailmanparannus*.
- [16] *Pietismi kirkkohistoriallisena ilmiönä*. Pieksämäki 1997.

Painamattomia lähteitä

Kansallisarkisto, Helsinki	VA
Raastuvanoikeuksien arkistot	RO
Oulun raastuvanoikeuden arkisto:	ORA
Renovoidut tuomiokirjat 1733-1734	u. 21-22
Mikrofilmatut kirkonarkistot	
Oulun kirkonarkisto:	OuluKa
Rippikirja vol. I A 1723-1730	mf IK 128
Rippikirja vol. I B 1731-1741	mf IK 128
Rippikirja vol. I C 1742-1754	mf IK 129
Lukukirja vol. 3 B 1730-luku	mf IK 136
Historiakirjat vol. 4 B 1730-1740	mf IK 136
Historiakirjat vol. 4 C 1741-1754	mf IK 137
Pitäjänskokouksen pöytäkirjat vol. 9 A 1722-1766	mf IK 140

Oulun Maakunta-arkisto	OMA
Limingan kirkonarkisto:	LiminkaKa
Muut pöytäkirjat 1612 – 1878	
Kokkolan pappeinkokouksen pöytäkirja 1751	II Cl:1
Tuomiokapitulin, kuninkaallisia ja maaherran kirjeitä ja virkamääräyksiä 1689-1745	II Ea:2
Oulun kirkonarkisto:	OuluKa
Tuomiokapitulilta saapuneita kirjeitä ja päätöksiä	II Ea:1

